

Malegozina

45

Јелена Милинковиќ

ПОГОВОР

„Македонка“
(1944–1952)
и современите
проучувања
на периодиката

Во последните неколку години, па и пред една деценија, се забележува зголемен интерес за истражување и проучување на периодиката на територијата на поранешна Југославија. Овие истражувања, кои првенствено се одвиваат во круговите на книжевните истражувачи, најчесто се мотивирани од потрагата по недоволно познати текстови, автори/ки, феномени и воопшто културни појави. Интересот за периодиката беше поттикнат од свеста за ограничувањата на вообичаените (книжевни) историски синтеси и наративи и желбата за нивно проширување. Имено, рестриктивноста на официјалните канонски концепции изгледа особено ограничувачка, а постои верување дека е потребно нивно рекомпонирање, проширување и дополнување или истражување без потпирање на канонските структури и воспоставените конвенции на една култура. За проучувањето на периодиката придонесе и методолошкото поместување кон оние идеолошко/теориски концепти што не се фокусирани исклучиво на херменевтичките толкувања на текстот, туку вклучуваат и еднакво ги почитуваат екстратекстуалните и контекстуалните интерпретации. Благодарение на ваквите тенденции во југословенските хуманистички науки, а пред сè во српската книжевна наука (што е и рамка на моето истражување), дојде до умножување и групирање текстови што се класифицирани како дела од областа на студиите на периодиката. Овие истражувања се во висок процент поврзани со феминистичките истражу-

вања, така што можеме да зборуваме за феминистички студии на периодиката (Green 2009, Колариќ 2017), кои во најголем дел ги вршат истражувачките на Филолошкиот факултет и Институтот за литература и уметност во Белград и кои резултираа со многубројни проекти, монографии, антологии и индивидуални студии, како и засилување на регионалните научни врски. Врската помеѓу проучувањето на женската историја и формите на претставување на женските искуства во форма на литературни, уметнички и други културни практики е силно поврзана со проучувањето на периодиката. Низ историјата, списанијата се покажаа како институции на литературата/културата што се тесно поврзани со (секојдневниот) живот на жените (Green 2017). Затоа, исчитувањето (на историјата) на периодиката може да ни понуди значајни сознанија за женската историја. Конкретно, можеме да стекнеме знаење за посакуваните модели на женско однесување, за нејзините општествени улоги и форми на јавно претставување, како и за разновидноста на културните, уметничките, политичките и активистичките практики што ги преземале.

Кога станува збор за фазите и формирањето на женските списанија на поранешна југословенска територија, тие имаат сличен развој во повеќето поранешни републики – сегашните независни држави. Формирањето на женската култура на магизини е директно поврзано со развојот на еманципаторското феминистичко движење на овие простори. Исто така, нивниот „развој“ и умножување се клучно поврзани со проширувањето на женското образование, како и со порастот на општествените стандарди и развојот на средната класа. Првите списанија наменети за жени (на српскиот/југословенскиот културен простор) се појавиле околу средината на 19 век. Поради законските прописи, како уредници во овие списанија најчесто се потпишувале мажи, иако во суштината тие биле обликувани од жени, кои претежно биле и главни соработнички. Станува збор за списанија за жени чиј однос кон феминизмот е дијалектич-

ки, но нивниот еманципаторски потенцијал е несомнен. Затоа зборуваме за периодика што е еманципаторска, односно (прото)феминистичка. Еден вид проширување на оваа периодика се случила на крајот на 19 и почетокот на 20 век. Со крајот на Првата светска војна се променила општата положба на жената во општеството и поради тоа во меѓувоенниот период се појавило првото организирано феминистичко движење, кое имало свои различни форми на дејствување, каде што списанијата биле централни институции на оваа новоформирана феминистичка (контра) јавност (Вагаќ 2015). Во тој период на југословенската територија се создале првите списанија што можат да се опишат како феминистички, како првото југословенско и најдолговечното списание „Женски покрет“ (1920-1938)¹. Дизајнот на списанијата наменети за жени повторно бил под влијание на светската војна, па по Втората светска војна и по револуционерната промена на целокупниот општествен поредок и систем, положбата на жената исто така била поинаку регулирана. Односот што социјалистичка Југославија го имала кон феминизмот бил контроверзен, особено во вкрстувањето на номиналниот став и конкретната акција: номиналниот феминизам бил декларирани како дел од непосакуваното буржоаско минато, додека суштински југословенскиот социјализам, а особено социјалистичкото законодавство, било изразито феминистичко. Најважните закони од областа на женските граѓански и други права се донесени по Втората светска војна, а правните уредувања на поранешните републики се наследени од овие законски прописи.

Начелната поделба на женските списанија (создадени во корпусот до Втората светска војна) опфаќа три групи периодични изданија: 1) списанија наменети за жени, 2) женски списанија, и 3) феминистички списанија (Тодоровиќ 1987, Пековиќ 2003, Бараћ 2015). Списанија наменети за жени се оние трудови што подразбираат женска читателска публика и кои по приро-

¹ За списанието „Женски покрет“ види на www.zenskipokret.org. Тука е достапен целокупниот фонд на списанието.

да биле од советодавно-илустративен карактер. Овие списанија се и најстарите списанија од овој тип. Женските списанија најчесто ги создавале жени, а нивниот феминистички карактер е присутен во помала или поголема мера. Како што напоменав, овие списанија се карактеристични за крајот на 19 и првата деценија на 20 век. Поради специфичните општествено-политички околности во кои се издавале, овие списанија на југословенскиот простор подразбирале еманципација на жената во рамките на националниот концепт. Меѓутоа, при согледувањето на националистичките тенденции во овие списанија, неопходно е секогаш да се има предвид природата и концепцијата на националните движења во тие децении: национализмот овде е артикулиран како еманципаторски, антиколонијален и антиимперијалистички, авангарден проект, што на крајот ќе доведе до ослободување и формирање на независна (национална) држава по Првата светска војна. Феминистичките списанија, најмладите во овие три групи, претставуваат т.н. борбени гласила каде што се повикувало на промена на патријархалниот концепт и каде што се создавала поинаква фигура на (новата) жена. Без претензии да навлегуваме во деталите на оваа систематизација, важно е да се напомене дека категориите на оваа поделба практично претставуваат чекори во развојот на женската периодика до Втората светска војна, тие ги следат етапите, односно развојот на еманципаторните и (прото)феминистички концептуални концепти. Со зајакнувањето на феминизмот, периодичното списание станува сè поборбено. Женските периодични списанија „го поминале патот“ од советодавни – кои ги поддржувале воспоставените женски улоги во општеството и културата, до еманципаторски – кои ги подразбирале вообичаените женски патријархални улоги (сопруга, мајка, домаќинка, припадничка на нацијата), но ја издигнувале улогата на жената преку обидот да се укаже на важноста на образованието, еманципацијата и (економската) независност, до отворено феминистички, кои недвосмислено ги доведувале во прашање фундаменталните точки на патријархатот и повикувале на негово реформирање,

па дури и укинување. По Втората светска војна, во Југославија имало женски списанија што биле претежно мешавина од сите три вида периодика, но во кои сепак феминистичкиот бунт бил најтвоек, со оглед на ставот дека женското прашање е решено, односно дека решавањето на женското прашање е поврзано со решавањето на класното прашање. Женскиот печат по Втората светска војна и особено во доцните четириесетти и педесетти години не бил дел од ни една (контра)јавност, туку неговото организирање било поддржано и раководено од државата, а женскиот печат бил една од јавните институции на раниот социјализам. Женскиот печат од втората половина на 20 век бил под одлучувачкото влијание на комерцијализацијата, потрошувачкото општество, популарната култура и, подоцна, либералната економија и корпоративното издаваштво. Поради сето ова, во ова списание, но и во општеството во целина, владее тивка репатријархализација.

Зошто е важно да се поврзат истражувањата на феминизмот со истражувањата на периодиката? Од гледна точка на истражувањето на женската култура, проучувањето на периодиката има повеќекратни придобивки за историските појави, процеси, концепти и синтети. Прво, периодичните списанија се неистражена „ризница“, „рудник“ на различни форми на женско претставување, каде што е можно да се најдат голем број автори, текстови и феномени од различни области на животот, културата и уметноста кои не се зачувани на друго место. Второ, во периодиката, принципите на женското дејствување можат да се согледаат во поширок контекст, бидејќи списанијата се полигони каде што се вкрстуваат различни историски, политички, социолошки и други процеси. Трето, затоа што периодиката е носител на уште еден од начините за интерпретирање на светот и претставува „културна институција“, истовремено е и огледало на општеството во кое функционира и средство за креирање на јавното мислење и севкупната општествена атмосфера, а женските периодични списанија ја покажуваат улогата и местото на жената во тој контекст. Затоа, периодика-

та, а особено списанијата со поголем тематски опсег се многу добри показатели за пошироките општествени, идеолошки и политички текови, така што женската култура во нив се гледа во контекст на пошироки општествени структури. Поради сето ова, истражувањата на периодиката даваат поинаков поглед на националните концепти и претставуваат нивен коректив (Милинковиќ 2022).

„Македонка“, списанието на Антифашистичкиот женски фронт во Македонија, ги наследило повеќето карактеристики на своето време. Тоа е воено-повоено списание основано во 1944 година од страна на женска воена и револуционерна организација. Поради женско-револуционерната поврзаност, ова списание претставува хијатична комбинација на женската култура и достигнувањата на револуцијата. Со својата содржина, списанието содржи врски со предвоените феминистички и повоеани антифашистички револуционерни списанија. „Македонка“ во еден аспект е многу слична на белградската „Жена данас“ (1936-1941), а од друга страна, тематски и иконографски, во голема мера е поврзана со пионерскиот печат, кој е основан токму на крајот на војната и веднаш потоа.

„Жена данас“² било списание на комунистичките жени, скоевки, основано во Кралството Југославија во време кога било забрането да се пласираат комунистички идеи. Поради законската забрана, комунистичките жени преку младинскиот дел на Движењето на жените основале и уредувале списание што користело феминистичка платформа за артикулирање критики на капитализмот, пропагирање идеи за социјална правда и посочување на проблемите на маргинализираните групи: жени, деца, невработени, сиромашни. Во ова списание е постигнато своевидно спојување на социјализмот и феминизмот, што по-

2 Содржината на „Жена данас“ може да се согледа низ библиографијата подготвена од Костиќ и Аќимовиќ (Аћимовиќ, Костиќ 2021). Во подготовка е и зборник на текстови посветен на списанието чија уредничка е Станислава Бараќ (Станислава Бараќ) и чие објавување се очекува до крајот на 2022 година, во издание на Институтот за книжевност и уметност во Белград.

кажува до кој степен биле поврзани овие два идеолошки концепта во меѓувоениот период. Дополнителна карактеристика на „Жена данас“, истовремено и уште една директна врска со „Македонка“, е нејзиниот ликовен аспект, советодавната и модната рубрика. Оваа „полесна“ содржина во списанието, освен примарна советодавна функција, имала и комерцијална вредност и може да се претпостави дека благодарение на неа списанијата имале солидна читателска публика и дистрибуција.

Врската меѓу „Македонка“ и пионерскиот печат е уште подиректна и поконкретна. Пионерскиот печат како проект имал свое поаѓалиште директно од НОБ. Станува збор за списанија што се основани по моделот на советскиот печат со цел да се воспостави нова детска/пионерска култура и да се изгради примерна детска фигура, фигура на пионер (Милинковиќ 2019). „Македонка“ се стреми да ја изгради најпримерната фигура на македонско-југословенската жена на темелите на НОБ и во контекст на новата социјалистичка држава и нејзините прогресивни политики. Поради хронотопот во кој е основана, „Македонка“ припаѓа на агитпропскиот период и во тој контекст претставува уште еден пример на социјалистичко културно обликување, односно остварување на политиката на агитпроп, која се засновала на верувањето дека без култура нема економски напредок на земјата. Затоа што списанието е основано пред да заврши војната, една од неговите први цели била втемелување и зачувување на наследството на НОБ, а бидејќи е списание наменето за жени, во него особено биле истакнати женските заслуги. Затоа, покрај зачувувањето на наследството на револуцијата и градењето на култот на личноста на социјалистичките и комунистичките водачи, особено на култот на Јосип Броз Тито, списанието ги тематизирало и клучните точки на оваа политика, како што бил Петгодишниот план за изградбата на земјата (1947-1952), технолошкиот напредок, изградбата на железницата итн. Исто така, јасно се видливи и најважните политички настани од тоа време, како што е Резолуцијата на Информбирото и расколот меѓу

Тито и Сталин, што директно се рефлектира во променетиот фокус на уредувачката политика. Врската помеѓу пионерскиот печат, кој го наследува истото тело на теми и идеи, и женската култура е повеќеслојна. Без разлика што пионерските списанија биле првенствено наменети за деца/пионери, тие претставувале своевидно продолжение на женскиот/феминистичкиот активизам од предвоените години поради фактот што некои од нив ги уредувале жени, но и поради тоа што жените се јавуваат како најчести соработнички во нив. Во однос на „Македонка“, имајќи го предвид политичкиот контекст и хронотоп, како и некои примери на пионерски печат („Полетарац“), можат да се постават различни прашања за карактеристиките и степенот на слобода на жените уреднички во раниот социјализам. Поради блиското искуство од војната, како и агитациско-пропагандниот културен модел и влијанието на Комунистичката партија врз овој сегмент од културата и издаваштвото, не било од пресудно значење кој формално ја извршувал уредничката функција. И тоа е еден од ограничувачките елементи во однос на особеноста на уредувачката политика. Уредувачкиот концепт што не можел во голема мера да отстапи од официјалната државна политика, но кога ќе се погледне објавената содржина што се заснова на антифашистички идеи и се обидува да даде одбрана на образованието, социјалната правда и еднаквоста, тогаш оваа фаза на женско уредништво не може и не смее да се занемари, како ни женскиот активизам во целина. Феноменолошки, политиките на уредување на женски списанија се важна точка од перспектива на историјата на периодиката. Тие е првенствено поврзани со општиот општествен напредок, со забрзаната индустријализација и изградбата на земјата, што со себе донеле промени во образованието и културата. Проектот за изградба на нова држава значел и сериозни инвестиции во образованието и културата. Поради оваа причина, за „Македонка“, како и за пионерскиот печат и другите весници и списанија од тоа време, може да се каже дека учествувале во севкупната општествена модернизација. Особено во тој аспект е значаен еманципатор-

скиот сегмент на списанието, што во основата се одразува во оние делови од списанието каде што се посочуваат неписменоста и непросветленоста на македонската жена. Оваа уредувачка политика била во согласност со идеите на Комунистичката партија на Југославија, која сметала дека економскиот напредок не е можен без напредок во областа на образованието и елементарната писменост и дека жените, како работниците и пионерите, мораат да бидат политички и образовно-културно просветлени. Затоа што во Македонија состојбата во однос на писменоста (на жените) била меѓу најлошите во споредба со другите југословенски републики, ова е еден од клучните сегменти на списанието. Во тој контекст, треба да се запази и пласирањето на книжевните прилози, каде што се печатени делата на некои од најзначајните југословенски писатели (како Бранко Ќопиќ). Овој концепт открива верба во моќта на списанијата. Со оглед на тоа што списанијата биле главниот медиумски простор на крајот на четириесеттите и во текот на педесеттите, многу е значајно што Македонките имале публикација со која можеле да се идентификуваат по насловот и каде што наоѓале содржина што ги засегала и имала еманципаторско влијание. Поради тоа што се работи за колаж списание од илустриран тип, можеме да претпоставиме дека неговата приемчивост била значителна и дека жените лесно и брзо можеле да ја усвојат понудената содржина.

Проектот „Архиви на невидливите“ посветен на „Македонка“ е од вонредна важност. Активностите на овој проект се вклучени во најновите научни истражувања на периодиката на југословенскиот простор и затоа е од клучно значење не „само“ да се реализира неговата актуелна фаза туку и да се продолжи проектот, пред сè во процесот на дигитализација на изворите. Така, покрај првичното интердисциплинарно толкување на списанието што го нуди оваа збирка, би се понудила и претстава на самото списание. Особено е важно да се укаже не само на предноста туку и на неопходноста од дигитализирање

на „Македонка“, имајќи ја предвид состојбата на фондот на ова списание, фактот што ова списание е жртва на социоекономски трансформации и дека ниту една македонска културна институција не го поседува својот фонд во целина. Фактот што сите броеви на „Македонка“ се наоѓаат во Белград, во Националната библиотека на Србија, е крајно ограничувачки фактор за неговото проучување. „Македонка“ е споменик на НОБ, антифашизмот, феминизмот, женската култура и раниот социјализам. Затоа, неговото читање и неговата достапност го надминува локалниот, македонскиот, контекст и го засега целиот југословенски простор. Нејзината дигитализација би овозможила понатамошни компаративни интердисциплинарни и трансдисциплинарни истражувања и би ги збогатила југословенските студии, како и студиите на периодиката.